

Frane Adam, Maruša Gorišek

MERITOKRACIJA MED MITOM, NORMO IN REALNOSTJO

IZVLEČEK

V zadnjih letih je pojem meritokracije postal predmet mnogih družboslovnih in medijskih razprav, v katerih avtorji prihajajo do različnih sklepov in ocen glede pomena meritokracije za družbeno (ne)enakost, mobilnost, izobraževanje oz. (re)produkcijo znanja ter odnosa med eksperti, politiko in javnim mnenjem. Meritokracija sicer dobesedno pomeni »vladavino« neke posebne skupine z določenimi lastnostmi, vendar jo velja obravnavati tudi kot regulativno načelo, ki usmerja upravljanje s človeškimi viri in izbiro ljudi za strateško pomembne (elitne) funkcije. Glavno vprašanje v tej uvodni in pregledni študiji je: kakšni so pomen, domet in omejitve meritokratske alokacije človeških virov v (nastajajoči) družbi in ekonomiji, zasnovani na znanju, ter kako to vpliva na pojmovanje »zaslug« in profesionalno verodostojnost (meritornost), družbeno mobilnost in pojmovanje družbene (ne) enakosti ter na širši družbeno-politični okvir.

KLJUČNE BESEDE: meritokracija, družbena mobilnost, izobraževanje, znanje, socialni kapital, človeški kapital

Meritocracy between Myth, Norm and Reality

ABSTRACT

The concept of meritocracy has recently been gaining importance in the social sciences and media. Authors come to different conclusions on its importance for social (in)equality, mobility, education or the (re)production of knowledge, and the relationship between experts, politics and public opinion.

While meritocracy means the 'ruling' of a special group possessing certain characteristics, it should also be considered as a regulatory principle of human resources management that directs the selection of people for strategically important functions.

The main question in this introductory and review article is: what is the significance, scope and limitation of the meritocratic allocation of human resources in an emerging knowledge-based society, and how does it affect professional credibility (meritocracy), social mobility, social (in)equality and the wider socio-political context?

KEY WORDS: meritocracy, social mobility, education, knowledge, social capital, human capital

1 Uvod

Pisati o meritokraciji je po eni strani nehvaležna stvar, po drugi pa so ta pojem in zlasti implikacije, ki jih sproža, pomembno izhodišče za proučevanje razvojnih trendov (post)modernih družb in sprememb v družbenih odnosih. Nehvaležno je zato, ker je ta pojem večpomenski in večnivojski, pa tudi kontekstualno variabilen. Lahko ga označimo kot uokvirjajoči koncept (framing concept), kot izhodišče za diskurz o pomenu in merjenju znanja, učenja in kompetenc za družbeni razvoj. V zadnjih letih je postal predmet številnih družboslovnih in medijskih razprav in nabralo se je precej literature, v kateri pa avtorji prihajajo do različnih sklepov in ocen glede pomena meritokracije za družbeno (ne)enakost, mobilnost, izobraževanje oz. (re)produkcijo znanja ter odnosa med eksperti, politiko in javnim mnenjem. V tem prispevku je poudarek na strnjenem prikazu in evalvaciji novejših literature kot podlagi za diskusijo o naslednjih hipotezah in raziskovalnih vprašanjih.

- Meritokracija dobesedno pomeni »vladavino« neke posebne skupine z določenimi lastnostmi – na kratko bi jo označili kot kognitivno elito –, vendar jo v bistvu velja obravnavati kot regulativno/normativno načelo, ki usmerja in definira kriterije za upravljanje človeških virov ter za izbiro ljudi za strateško pomembne (elitne) funkcije.
- V sodobnih družbah – tudi v tehnološko in inovacijsko razvitih – ne obstaja le meritokratski regulativni princip, ki narekuje, da so glavni kriteriji družbene promocije oz. vertikalne družbene mobilnosti znanje, izobrazba in pridobljene kompetence. Posamične nacionalne družbe/(makro)regije se razlikujejo glede na način uporabe in razlago meritokratskih načel, poleg tega jih kombinirajo – tudi nadomeščajo – z drugimi mehanizmi oz. modeli družbene organizacije, kot so klientelizem, radikalni (populistični) egalitarizem, finančno-ekonomska oligarhija (plutarhija) ali mediokracija.
- Iz analizirane literature je razvidno troje: a) nekateri avtorji, posebno tisti, ki obravnavajo ZDA, pa tudi Veliko Britanijo oz. anglosaksonsko območje, ne razlikujejo med meritokracijo in plutarhijo oz. klientelizmom oz. je njihova (napačna ali vsaj enostranska) predpostavka, da je meritokratska regulacija edini mehanizem (i)mobilnosti in izbora na elitne položaje; b) ti avtorji nasproti

meritokraciji postavljajo radikalno egalitarni model družbe; c) del avtorjev vlogo meritokratske regulacije obravnava bolj diferencirano, označuje jo kot pozitiven normativni konstrukt (»mit«) z želenimi in nezaželenimi posledicami za družbeno mobilnost in družbene nagrade.

Da bi lahko bolje razumeli opisana izhodišča, naj na začetku diskusijo o meritokraciji navežemo na sorodne pojme, ki sugerirajo nastanek in vse večji vpliv kognitivnih elit, se pravi strateških skupin, ki na podlagi tehnokratske/intelektualne kompetence usmerjajo razvoj družbe. Eden od teh je tehnokracija (pojem se je uveljavil pred mnogo desetletji), označuje pa model tehnično-racionalnega, pragmatičnega urejanja družbenih procesov in odločitev. Potem imamo pojem scientokracije, vladavine znanosti, ki se nanaša na penetracijo tehnokratskega mišljenja v vse pore družbe. Nekateri avtorji govorijo o ekspertokraciji.

V zadnjem desetletju je bila nekaj časa v središču pozornosti teza, da se oblikuje »kreativni razred« (Florida 2002), ki vključuje različne oblike znanja (od inženirskega do umetniške imaginacije). Še prej je sociolog Alvin W. Gouldner, sicer kritik Parsonsovega funkcionalizma, razvil tezo o intelektualcih, ki prevzemajo vodilno vlogo v družbi in so zavezani »kulturi kritičnega diskurza« (Gouldner 1978). Vsi ti pojmi in poimenovanja indicirajo nastanek poznanstvene (scientistične) družbe, zasnovane na znanju in inovacijah. Ta pa bi morala biti pozorna tudi na socializacijo znanosti¹ (Adam 2014). Po drugi strani je tu navezava na teorijo »refleksivne moderne« in družbe tveganja (za rekonstrukcijo te teorije in njenega glavnega avtorja Ulricha Becka z vidika letošnje pandemije glej Tooze 2020). Vprašanje je, kje smo danes. Verjetno bliže »postfaktični družbi« kot pa družbi znanja. To se lepo vidi v zadnjih mesecih v zvezi z izbruhom epidemije covid-19 (Adam 2020).

2 O ambivalentnosti (pojma) meritokracije ter različnih tipih družbene organizacije in regulacije

Po mnenju nekaterih sociologov, ki so se ukvarjali s teorijo modernizacije – zlasti je to ekspliciral Talcott Parsons (Adam 1991) –, naj bi moderne, industrijske in demokratične družbe ustoličile meritokratski princip osebnega »dosežka« namesto podedovanega (pripisanega) statusa pri izboru najkompetentnejših in najbolj nadarjenih ljudi za vodilna mesta v različnih podsystemih. Toda že v knjigi *Vzpon meritokracije/ The Rise of the Meritocracy 1870-2033* (Young 1958), ki

1. Pojem socializacija znanosti predvideva, da se posamezniki in civilna družba soočajo z novimi tveganji in priložnostmi, ki jih prinašata znanstveni in tehnološki napredek, recimo v smislu citizen science. Več o tem v Adam in Tomšič (2018).

je prva popularizirala, obenem pa tudi ironizirala ta princip, se pojavijo dvomi, ali meritokracija ne pomeni neke nove segregacije, reprodukcije neenakosti in elitizma.

Ti dvomi so še vedno prisotni v delu družboslovne literature (Littler 2017; McNamee 2018; Markovits 2019; Mijs 2019; Sandel 2020), obenem pa ideja meritokracije spričo razvoja v postindustrijsko »družbo znanja« postaja vse bolj aktualna. Ta pojem je zato inherentno kontroverzen in ga je moč razumeti v smislu elitizma, ki poraja nepravično neenakost – tako ga razumejo avtorji, ki enakost enačijo z enakostjo v smislu izenačevanja in uravnilovke ne glede na prirojene ali privzgojene sposobnosti posameznika (njegovo nadarjenost). Lahko pa se razume v smislu pravične neenakosti, saj odpira možnosti družbene mobilnosti in promocije tudi tistim, ki izhajajo iz nižjih slojev, saj jim kombinacija talenta in truda (kar je že Young pojmoval kot podlago meritokracije) lahko omogoči kompenzacijo slabših izhodiščnih (ekonomskih) možnosti.

Ena od možnih opredelitev bi se glasila, da je meritokracija v smislu regulativnega principa neke vrste politika in tehnologija optimalnega upravljanja človeških virov in človeškega kapitala. Na tem sloni tudi koncept družbe in ekonomije, zasnovane na znanju. Treba pa je pripomniti, da sodobne družbe ne slonijo le na produkciji in utilizaciji znanja oz. kognitivni mobilizaciji (Adam 2014), temveč v realnem življenju delujejo še drugi principi, kot so stremljenje h kratkoročnim dobičkom (»*shareholder value*«), finančni kapital, lojalnost, povsod obstajajo »posebne interesne skupine« ali rent-seeking skupine. Imamo hierarhije in reprodukcijo moči v smislu retencijske elite, ki deluje na podlagi podedovanih prednosti in socialnega kapitala, ki ga uporablja kot protiutež človeškemu kapitalu.

Lahko bi rekli, da imamo opravka z več vrstami kapitala, ne samo s človeškim. Navedemo lahko – če kombiniramo teze Jamesa Colemana (1988) in Pierra Bourdieuja (2004) – še socialni kapital (ki poudarja vključenost posameznika v omrežja, kar zagotavlja pomembne vire in informacije), ekonomski kapital (bogastvo in dostop do finančnih virov) ter simbolni kapital v smislu moralno-ideološkega vpliva na širšo javnost z različnimi idejami družbene preobrazbe in pravičnosti. Med temi vrstami kapitala obstaja tekmovalnost, pa tudi izmenjava (konvertibilnost) oz. sinergija. Kar zadeva socialni kapital, je ta lahko v neposredni funkciji kroženja znanja in izboljšanja človeškega kapitala, lahko pa deluje tudi v nasprotni smeri, tako da posamezniku s slabšim človeškim kapitalom pomaga, da po zvezah in lojalnosti doseže visoke funkcije in nagrade v družbi.

Na tej podlagi ter izhajajoč iz lastnih (Adam 2014) in tujih mednarodno primerjalnih študij (Outhwaite 2017), lahko idealno-tipsko, po vzoru Maxa Webra, opredelimo štiri modele družbeno-ekonomskih formacij oz. štiri tipe regulativnih

principov: 1) meritokratsko družbo (kot sistematično uporabo meritokratskih načel in vrednot, v kateri je človeški kapital na prvem mestu; v bistvu to sovпада z »idealno« družbo znanja); 2) klientelistično družbo (ki temelji na odnosih lojalnosti in menjave v odnosu patron – klient; v ospredju je ena od komponent socialnega kapitala, tako imenovani vezivni kapital); 3) plutarhično (plutokratsko) družbo (ta v ospredje postavlja ekskluzivnost posedovanja ekonomsko-finančnega kapitala, pomeni vladavino super bogatih oz. ekonomsko-finančne oligarhije); ter 4) egalitarno družbo (tej legitimnost zagotavlja simbolni kapital oz. ideja pravičnosti, ki pa se pojmuje bodisi kot odprava vseh vrst neenakosti bodisi kot nivelizacija v družbi ali *Gleichschaltung* (uniformnost) ali v smislu manj radikalne oz. pragmatične ideje socialne politike države blaginje).

Konkretne družbe so specifičen preplet teh modelov, vendar lahko eden od navedenih modelov prevladuje. Skandinavske družbe – delno to velja tudi za Nemčijo, države Beneluxa ter Avstrijo in Francijo (slednja je znana po tem, da goji tradicijo prestižnega šolanja za visoke uradnike) – so preplet meritokratskega in (specifičnega) egalitarnega modela v okviru koordiniranega tipa kapitalizma in stabilne demokracije. V sredozemskih družbah je zelo izrazit vpliv klientelizma v okviru periferne kapitalizma in nestabilne demokracije, podobno v vzhodni Evropi. V Sloveniji, recimo, zaznamo preplet klientelističnega in egalitarnega modela z nekaterimi meritokratskimi potezami in enklavami. Ekonomski okvir pa določa kombinacija državnega in periferne kapitalizma. ZDA so izrazit preplet meritokracije in plutarhičnega (plutokratskega) modela v okviru neoliberalne regulacije (ki pa se v novejšem času umika populizmu in državnemu protekcionizmu).

Tu bi morali omeniti še peto različico, ki izhaja iz možnosti mediokracije, tj. »vladavine« povprečja (mediokritete). Egalitarne in antielitistične težnje se v praksi večkrat končajo ravno v tej obliki. Po drugi strani pa ta vladavina ne pomeni, da se izobrazbeni dosežki ne upoštevajo. Ravno nasprotno, spričo inflacije diplom (o kateri govori znani britanski sociolog Randall Collins 2011) in dvomljive ravni znanja v množičnem izobraževanju se dogaja, da so meritokratski kriteriji upoštevani le formalistično, da gre torej za simulacijo meritokracije. Zlasti ostanejo v ozadju strokovnjaki, ki vztrajajo pri profesionalni avtonomiji in znanstveni integriteti. Povprečja ne moremo obravnavati negativno, gotovo pa je mediokracija negativna, če – v povezavi z oblastnimi skupinami – izloča kognitivno in ustvarjalno prodornejše posameznike in jih nadomešča s povprečnimi.

Najzanimivejša je nova, vzpenjajoča se globalna sila Kitajska. Še prej pa velja omeniti Singapur, kjer vlada meritokracijo v smislu edukativne kariere že desetletja promovira kot ključno vrednoto in način napredovanja (Tan 2008; Talib 2020). V primeru Kitajske je (tudi zaradi ponovne oživitve konfucijanske tradicije) v ospredju

meritokracija (Bell 2016), vendar v kombinaciji z egalitarno ideologijo vladajoče komunistične partije in celo močnimi nastavki plutarhičnega modela (kitajska družba je namreč zelo razslojena, tam obstaja močan sloj hiperbogatašev, ki pa to ne morejo postati brez soglasja vplivnih ljudi v Komunistični partiji). Ta država je zanimiva tudi zato, ker je ob njej prvič postavljena pod vprašaj osrednja teza socioloških (nemarksističnih) teorij modernizacije in tudi teorije družbe znanja, namreč da je za inovativnost in intenziven prenos znanja potreben demokratičen oz. pluralističen politični okvir.² Kitajski (avtokratsko vodeni) razvoj v družbo znanja to zanika. V nadaljnjem raziskovanju bi morali to temo, ki do zdaj še ni bila predmet sistematične družboslovne analize, podrobneje obravnavati.

Glavno vprašanje, ki si ga zastavljata avtorja v tej uvodni in pregledni študiji, je: kakšni so pomen, domet in omejitve meritokratske alokacije človeških virov v (nastajajoči) družbi in ekonomiji, zasnovani na znanju (kritično o tem v Podmenik 2013), ter kako to vpliva na pojmovanje »zaslug« in profesionalno verodostojnost (meritornost), družbeno mobilnost in pojmovanje/vrednotenje družbene (ne) enakosti ter na širši družbeno-politični okvir.

3 Ali je meritokracija meritorna? Profesionalni habitus in tip znanja

Ideja meritokracije, torej v idealno-tipskem smislu, »vladavine« elit oz. kot normativni/regulativni model urejanja družbene promocije na podlagi pridobljenega znanja in kompetenc, je tesno povezana z izobraževanjem, zlasti visokošolskim. Tu se odpira več vprašanj, povezanih s kakovostjo znanja. Zlasti pa je pomembno razlikovanje med formalnimi kriteriji družbene promocije (kot je diploma) ter drugimi vsebinskimi »zaslugami« in referencami, ki se nanašajo na ustvarjalnost, težnjo po profesionalnem izpopolnjevanju/permanentnem učenju, na sintetično (multidisciplinarno) znanje, sposobnost (samo)refleksije (Guinier 2015; o različnih tipih refleksivnosti glej Golob in dr. 2021).

V kontekstu množičnega izobraževanja pa nekateri avtorji opozarjajo tudi na to, da diplome same ne odražajo dejanskega znanja in sposobnosti posameznika. Prav tako pa množičnost diplom lahko zmanjšuje njihovo vrednost na trgu. O inflaciji spričeval, potrdil in diplom piše Collins, ki je že v sedemdesetih

2. Ob tem naj navedemo trditev naravoslovke (seizmologinje), ki pravi: »Znanost deluje samo v primeru, če imajo raziskovalci možnost zagovarjati nasprotujoča si stališča« (Lucy Jones v Horton 2020: 114). Richard Horton, avtor omenjene knjige *Katastrofa covid-19/The Covid-19 catastrophe* (iz vrst biomedicine, urednik ene najbolj uglednih revij na tem področju *Lancet*), citira iz Beckove (sociološke) knjige *Družba tveganja* (Beck 1986), v kateri je poudarjen vidik samokritike in refleksivnosti v znanosti.

letih ugotavljal, da se zaradi zviševanja števila posameznikov z diplomo tudi ponudba služb pomika proti višji izobrazbi, tudi če ta ni nujno potrebna. Tudi v zadnjih letih ugotavlja podoben trend, hkrati pa problematizira šolski sistem, ki ne uči potrebnih veščin, temveč večinoma skrbi za kulturno socializacijo, razredno pripadnost in normativno kontrolo, potrebne veščine pa se pridobijo večinoma s prakso na delovnem mestu (Collins 2019).

Razumevanje meritokracije v praksi je odvisno predvsem od dogovora o tem, kaj sploh je zaslužnost in kdo to določa ter kako se izmeri (Šliwa in Johansson 2014). Nekateri avtorji pri tem opozarjajo na fluidnost in fleksibilnost pojma zasluge oz. »merit« (Meroe 2014) ter na s tem povezano problematiko merjenja zaslug v smislu spretnosti, kvalifikacij in veščin posameznika. Poleg diplom se kot ustrezno orodje meritokracije pogosto uporabljajo standardizirani testi, ki naj bi omogočali prepoznavanje sposobnosti posameznika in pri tem izključili zunanje dejavnike (kot je na primer socialni status pri vpisu na fakulteto) (Au 2013). A vse pogosteje se pojavlja dvom o ustreznosti takšnih metod.

Na splošno sicer velja, da ljudje z višjo izobrazbo zaslužijo več, a so spremembe na trgu dela in v izobraževanju v zadnjih letih to povezavo nekoliko zamajale. Stroški izobraževanja so se povečali, delež diplomantov je večji, posledično je večja tudi konkurenca na trgu dela. Baum (2014) – sicer na primeru ZDA – ugotavlja, da se z vidika osebnega dohodka in možnosti na trgu dela še vedno izplača imeti diplomu. Pri tem se njena vrednost veča z višino izobrazbe (Baum 2014). Podobno je na primeru Portugalske ugotovila Cardoso (2004).³ V slovenskem okviru je skupina ekonomistov pred kratkim naredila študijo in prišla do podobnih ugotovitev: rezultat množičnega študija na terciarni ravni je slabše znanje oz. manj kakovostnih diplomantov. To je vzrok, da se plače izenačujejo oz. da diplomanti ne morejo več računati na to, da jim bo investicija v študij v vsakem primeru prinesla boljše plačo ali varnejše delovno mesto (Vodopivec in dr. 2020).

3.1 Meritokracija in ekspertokracija

Meritokracija v ospredje postavlja znanje, veščine in zaslužnost posameznika ne le v odnosu do posameznika in njegove družbene mobilnosti, ampak tudi v širšem družbenem kontekstu. Sodobne družbe so preveč kompleksne, da bi vlade odločitve lahko sprejemale brez pomoči strokovnjakov ter da bi lahko volivci z

3. Fenesi in Sana (2015) nadalje ugotavljata, da vrednost diplome ni neodvisna od discipline oziroma programa. Avtorici primerjata različne izobraževalne programe in njihov vpliv na zaposljivost diplomantov, predvsem s področja humanistike v Kanadi. Ugotavljata, da imajo diplomanti s področja humanistike slabšo vlogo na trgu dela v primerjavi z diplomanti drugih področij, so pogosteje prekvalificirani za svoje delovno mesto in so pogosteje zaposleni na delovnih mestih, ki tematsko niso povezana z njihovo izobrazbo.

omejenim znanjem te odločitve nadzirali in ocenjevali. Kompleksnost družb ter tehnološki in ekonomski napredek zahtevajo delitev dela (Nichols 2019), tako pa nastajajo ozke specializacije. Meritokracija kot (idealni) model družbene organizacije na podlagi znanja in kompetenc naj bi torej spodbujala večjo vlogo znanosti in ekspertov v družbi ter pri oblikovanju politik. Pri tem pa se odpira več dilem oz. vprašanj – kdo so eksperti, kakšno znanje se preferira, na kakšen način so izbrani strokovnjaki/znanstveniki za izdelavo izvedenskih mnenj in svetovanje vladi in drugim institucijam ter kakšno je njihovo razmerje s politiko in javnostjo.

Obstaja več definicij ekspertov, tudi glede na vrsto njihove ekspertize in tipa vednosti. Znana je ločitev na eksperte in laike. Ta odnos ni fiksen – ista oseba je na nekem področju ekspert, na drugih laik. Opravka imamo s kompleksno distribucijo znanja in s težnjo po raznovrstnih specializacijah. Fenomenološki filozof in sociolog Alfred Schutz (1987) vloge in znanje deli na tri zvrsti (tipe). Ekspert/izvedenec ima zelo specializirano in sofisticirano znanje, vendar na zelo majhnem segmentu proučevanja oz. delovanja. Zvrst dobro informiranega državljana ima širše in bolj sintetično znanje, ki mu omogoča kritični dialog z ekspertom (recimo v smislu *Citizen Science* oz. »državljanske« znanosti). Pri tretji zvrsti gre za laika ali ignorantskega »človeka s ceste« (danes bi bil to pasivni odjemalec nepreverjenih informacij z družbenih omrežij in interneta). Vendar ima tudi ta določen fond zdravorazumskega razmišljanja. Seveda pa obstaja še več vmesnih in kombiniranih zvrsti znanja/vednosti in ekspertize.

Nichols (2019: 30) navaja, da eksperte določa kombinacija izobrazbe, talenta, izkušenj in potrditve posameznikov z istega področja. Ekspert je torej nekdo, ki ima v prvi vrsti ustrezno formalno izobrazbo (diplomo, certifikat, doktorat). Eksperti se od zgolj imetnikov diplome oz. certifikata razlikujejo po tem, da imajo talent oz. globlji občutek in razumevanje področja. Zato se poleg formalne izobrazbe za prepoznavanje ekspertov upoštevajo tudi izkušnje (dolgoletne in nedavne, saj so eksperti angažirani na svojem področju, napredujejo in imajo vidne dosežke) in priznavanja kolegov oz. članov istega področja. To priznavanje je navadno urejeno skozi institucije in mehanizme, kot so recenzije, strokovna združenja in organizacije, ki jamčijo za posameznikovo strokovnost in kompetentnost.

Težnje k večji vključenosti znanosti in strokovnjakov v politični proces so zajete v priljubljeni ideji oblikovanja politik na podlagi dokazov in dejstev (*evidence-based policy making*), ki stremi predvsem k večji racionalnosti, sistematičnosti in zanašanju na objektivne dokaze v javno-političnem procesu. V praksi se politika na znanost največkrat zanaša prek kompleksne mreže svetovalnih teles in institucij, v katerih pa delovanje ne poteka le v znanstvenih, temveč tudi v političnih procesih (Stevens 2020). Pri tem je pomembno, kdo imenuje strokovnjake in po katerih kriterijih. Prav tako je v tem kontekstu stroka oz. znanost pogosto razumlje-

na kot enoznačna, jasna in nezmotljiva, od nje pa se pričakuje, da daje točne razlage in napovedi (Nichols 2018). A znanost je proces in tudi med različnimi znanstveniki so razhajanja in nesoglasja, kar lahko otežuje vlogo znanosti v političnem procesu, predvsem ko jo kot enostavno in enoznačno vidijo tudi politični predstavniki (H. Collins 2014).

3.2 Odnos med stroko, politiko in javnostjo med pandemijo virusa covid-19

Pandemija nove koronavirusne bolezni je od politikov zahtevala hitre in učinkovite ukrepe za zaščito življenja in zdravja prebivalcev ter za ohranitev ekonomske dejavnosti. Zaradi specifičnosti situacije teh odločitev niso bili sposobni sprejeti brez pomoči strokovnjakov. Predvsem strokovnjaki medicinskih in epidemioloških ved so postali osrednje osebnosti tako v politiki in medijih kot javnem diskurzu.

Razmerje med javnostjo in eksperti je osnovano na zaupanju podobno kot zaupanje v institucije. Z dostopnostjo informacij na internetu in razumevanjem koncepta enakosti tudi z vidika enakosti vseh mnenj pa se zaupanje v eksperte v zadnjih letih manjša. Zaničevanje mnenj ekspertov je v nekaterih zahodnih družbah postalo način izražanja lastne avtonomnosti (Nichols 2018). Izvedenci in znanstveniki so tako v očeh javnosti pogosto videni kot del iste elite, kot politični odločevalci (Nichols 2018), in so torej v praksi pogosto del elite, ki ogroža demokracijo, kot (mogoče sicer preveč ideološko) utemeljujejo in razlagajo nekateri avtorji (Bovens in Wille 2017; Babones 2018).

Zagotovo pa na zaupanje javnosti v strokovnjake vplivajo tudi drugi vidiki. Posledica pomanjkanja informacij in znanja o virusu, bolezni in njegovih posledicah so pogosto nasprotujoča si mnenja strokovnjakov ne le na nacionalnih ravneh, pač pa tudi globalno (primer spreminjajočih se priporočil Svetovne zdravstvene organizacije *World Health Organization* - WHO - glede nošenja mask). Obstajale so tudi razlike med ukrepi različnih držav, pri čemer so se vsi sklicevali na mnenje stroke (primer Švedske), ki pa ni imela usklajenih konceptov in priporočil. Tako je pomembno tudi vprašanje, koga vladajoča politika šteje za strokovnjaka. V primeru Slovenije je namreč ob menjavi vlade tik ob razglasitvi pandemije prišlo tudi do menjave na čelu Nacionalnega inštituta za javno zdravje (NIJZ): epidemiologinja je zamenjal specialist javnega zdravja. Vendar bi to lahko pripisali tudi diferenciaciji znotraj strokovnih/ekspertnih skupin.

Močno zanašanje politike na strokovnjake in strokovna telesa ima po mnenju nekaterih avtorjev (Lavazza in Farina 2020; Flinders in Dimova 2020; Stevens 2020) dvojno vlogo v političnem procesu. Na eni strani ponujajo vsebinske predloge in strokovno svetovanje, na drugi strani pa gre za način depolitizacije in strategijo prenašanja krivde na druge. Politiki uporabljajo strokovnjake za

upravičevanje nepriljubljenih ukrepov in prenašanje svoje politične odgovornosti javnosti na strokovnjake. To je lahko problematično iz več razlogov.

Na tak način se strokovnjaki, ki morda ne razumejo celotnega političnega procesa in ne obvladajo njegove dinamike, naenkrat znajdejo v njegovem središču (Flinders in Dimova 2020). To pa lahko pomeni, da predlogi strokovnjakov začnejo presegati zgolj iskanje najboljših tehničnih rešitev problema in začnejo posegati v sfero širših družbenih vrednot, o katerih se mora odločati v javnopolitičnem procesu.

4 Družbena mobilnost – med nepravilno (radikalno) enakostjo in pravično neenakostjo

Velik del razprav o meritokraciji in njenih učinkih se osredotoča na vidike družbene mobilnosti. V popolnoma oz. idealno-tipskih meritokratskih družbah naj bi imel vsak posameznik možnost napredovanja po družbeni lestvici na podlagi truda, znanja in kompetenc. Po mnenju Goldthorpa (2003) se iz (sicer starejših) podatkov o družbeni mobilnosti ne da sklepati, da »trud in talent« nevtalizirata izvorni razredni položaj posameznika, saj v praksi še vedno obstaja velika povezanost med izvornim družbenim razredom in stopnjo izobrazbe, za neizobražene posameznike višjega razreda pa je padec na družbeni lestvici skorajda nič (Goldthorpe 2003).

Nasprotno meni Saunders (2002), ki ugotavlja, da je britanska družba meritokratska in omogoča družbeni vzpon tudi posameznikom iz nižjih razredov oz. takih iz deprivilegiranih okolij, če dosežejo višjo izobrazbo (Breen in Goldthorpe 2002). Tudi Goldthorpe s skupino raziskovalcev (v Bukodi in dr. 2019) sicer v kasnejših prispevkih ugotavlja, da se je v zadnjih letih vpliv ekonomskih resursov družine na stopnjo izobrazbe otrok zmanjšal, povečal pa se je vpliv sociokulturnih in izobraževalnih resursov staršev na stopnjo izobrazbe otrok (Bukodi in dr. 2019).

V kontekstu Slovenije je raziskav o družbeni mobilnosti zelo malo. Eno takih (pravzaprav je edina na osnovi primarnih podatkov) sta leta 2008 objavila Jerab in Ferjan (2008), ki na podlagi lastne raziskave in primerjave s podobnimi študijami ugotavljata, da je stopnja družbene mobilnosti v Sloveniji višja kot v Nemčiji, Italiji, na Poljskem in Madžarskem, saj je več kot polovica ljudi napredovala navzgor glede na izvorni razred. Največ mobilnosti je predvsem iz nižjih razredov oz. poklicnih skupin v srednji razred. Pri tem pa največjo vlogo igra prav izobrazba, saj na razred, ki mu pripada posameznik, statistično značilno vpliva stopnja izobrazbe. Omenjena raziskava je bila narejena na podatkih iz leta 2006, a visoko družbeno mobilnost ugotavljajo tudi novejša raziskave. Vprašanje pa je, koliko so zanesljive in metodološko korektne. Avtorja prve omenjene študije,

ki je narejena po vzoru Goldthorpove sheme sedmih razredov, sicer res prideta do obetavnih rezultatov, kar zadeva družbeno mobilnost v Sloveniji, a obenem ugotavljata, da se je od osamosvojitve naprej povečal zlasti uradniški sloj.⁴

Raziskava Organizacije za gospodarsko sodelovanje in razvoj (*Organisation for Economic Co-operation and Development* – OECD) iz leta 2018 ugotavlja, da je družbeno mobilnost med razredi v Sloveniji v kohorti, rojeni 1960–1974, sicer nižja kot v skupini 1945–1959, a je v primerjavi z drugimi državami še vedno razmeroma visoka (OECD 2018: 223–225). Izobrazbena mobilnost je sicer nižja kot v nekaterih drugih državah, vendar jo avtorji pojasnjujejo z veliko vlogo kvalifikacij, ki jih zagotavlja srednja izobrazba, na lokalnem trgu dela (OECD 2020: 247).⁵

Vpliv drugih, nemeritokratskih dejavnikov na uspešnost posameznika in njegovo družbeno mobilnost pa je – predvsem v ameriškem kontekstu – povod za vrsto del (Littler 2017; McNamee 2018; Markovits 2019; Sandel 2020), ki meritokracijo opredeljujejo le kot mit, ki v realnosti ne obstaja. Trdijo, da je družbeno mobilnost v ZDA tako rekoč nična (Markovits 2018), da posamezniki nimajo enakih možnosti za uspeh in napredovanje po družbeni lestvici ter da na njihovo družbeno mobilnost bolj kot sposobnosti, talent in trud vplivajo drugi dejavniki (kot so izvorni razred, socialni in kulturni kapital, sreča, neenake izhodiščne možnosti, diskriminacija) (McNamee 2018). Ta trditve ne drži oz. omenjena študija OECD kaže celo nasprotno: ZDA naj bi spadale med najbolj mobilne družbe na svetu. Obe trditvi sta verjetno pretirani, celo napačni.

Nadalje ti avtorji trdijo, da je zaupanje v koncept meritokracije za družbo lahko celo škodljivo, in sicer predvsem zaradi predpostavke, da je sistem pravičen

-
4. Takole pravita: »Zaskrbljeni smo zaradi velikega deleža posameznikov v razredih III.A in III.B« (Jereb in Ferjan 2008: 205). To pomeni, da je posledica velikega dela mobilnosti oz. prehoda v višji status oblikovanje »ogromnega birokratskega sistema«.
 5. Treba je opozoriti, da te trditve niso argumentirane oz. se jih iz omenjene analize/poročila ne da izpeljati in razumeti. Tudi v metodološkem smislu je precej nejasnosti. Avtorji poročila uporabijo shemo oz. klasifikacijo, ki vsebuje deset t. i. razredov (kot rečeno, Glodthorpova shema vsebuje sedem razredov), ki so v bistvu statusne skupine na podlagi kombinacije poklica, delovnega mesta in dohodka (t. i. ESEC-razredi). Med njimi ni prave ločnice in se prekrivajo. Končni rezultat ne vzbuja vtisa verodostojnosti. Sklenemo lahko (upoštevajoč še poročilo Svetovnega ekonomskega foruma (*World Economic Forum* – WEF) (WEF 2020)), da so ti podatki nezanesljivi, časovno neusklajeni in seveda tudi težko primerljivi tako med različnimi raziskavami kot tudi v smislu mednarodne primerljivosti. Tudi glede na najnovejše poročilo Svetovnega ekonomskega foruma je Slovenija glede družbene mobilnosti v svetu precej visoko, in sicer na 13. mestu (WEF 2020); to poročilo sicer meri absolutno družbeno mobilnost z vidika več kriterijev, vendar le na podlagi zelo selekcioniranih sekundarnih podatkov.

in da deluje, s čimer se ustvarja vtis, da so za neuspeh in revščino krivi posamezniki sami (McNamee 2018). Vzpostavlja se tekmovanje med posamezniki (Littler 2018) ter upravičuje in povečuje neenakosti v družbi (Markovits 2019; Mijs in Savage 2020).

Pri tem gre večinoma za avtorje, ki si v bistvu ne prizadevajo le za enakost izhodiščnih možnosti in pravične neenakosti, pač pa stremijo k odpravi vseh neenakosti in večji splošni enakosti v družbi (*equality of outcome* oz. uravnalovka) ali pa (npr. Sandel 2020) kritizirajo doktrino tržne regulacije. Nekateri izmed njih odkrito priznavajo zagovarjanje idej »leve sociologije« (Littler 2018: 221) in se zavzemajo za razvoj stran od družbe znanja (Markovits 2019). Treba je poudariti tudi to, da pod pojmom meritokracija razumejo (ali zamenjujejo) nekatere vidike današnje ameriške družbe, ki so bližje plutokraciji kot meritokraciji – predvsem v okviru visokošolskega izobraževanja, (ne)enakih možnosti in privilegiranju bogatih elit znotraj njega (Guinier 2015, Markovits 2019, Carnevale in dr. 2020).

Kritike pa najdemo tudi v slovenskem kontekstu. Tašnerjeva in drugi (2016) sicer priznavajo nekatere pozitivne lastnosti meritokracije, povezane s samorealizacijo posameznikov, a so v glavnem skeptični, da popularizacija edukacije ne zmanjšuje razlik med mladimi, temveč jih le povečuje. Trdijo – njihove trditve sicer ne slonijo na empiričnih dokazih –, da »dokler na posameznikov uspeh v življenju vplivata družina in socialni izvor, socialne dobrine niso razdeljene zgolj na podlagi zaslužnosti« (Tašner in dr. 2016: 71).

Cilj meritokracije ni končna enakost med ljudmi, temveč neenakost v družbi osnovati na pravičnosti. Pinker (2019) razlaga, da če so neenakosti posledica meritokratskih kriterijev, ljudi ne motijo in jih dojemajo kot pravične. V povezavi s tem lahko omenimo znano knjigo (in debato v zvezi z njo) francoskega ekonomista Thomasa Pikettyja o porastu neenakosti, v kateri omenjeni avtor poudarja, da je meritokracija pravičnejša od drugih družbenih konceptov, saj relativizira pomen podedovanih privilegijev, monopola in bogastva, v bistvu se zavzema za kombinacijo meritokracije in egalitarizma (Piketty 2015).⁶

Sklenemo lahko z mislijo, da meritokracija ne more uspevati niti v okolju velike neenakosti (nepravične neenakosti) niti v okolju egalitarnosti (nepravične enakosti). Kot pravita Pinker (2019) in že prej Bell (1972), dejanska uporaba meritokratskih kriterijev implicira pravično neenakost in zagotovitev vsaj približno izenačenih izhodiščnih možnosti v sicer razslojeni oz. diferencirani družbi.

6. Daniel Bell že v knjigi *Prihod postindustrijske družbe/The Coming of Post-Industrial Society* (1973) in zlasti v članku, ki ga je objavil v reviji *Public Interest* (Bell 1972), razlikuje med dvema vrstama enakosti. Prva je enakost glede na rezultat, kar pomeni, da med posamezniki ne bi smelo biti bistvenih razlik v statusu in dohodku, tudi če so nekateri dosti bolj nadarjeni ali dosežejo visoke stopnje izobrazbe, druga pa glede na izhodiščne

5 Med egalitarizmom/populizmom in meritokracijo – primer Slovenije

Iz prikaza okvirnih teoretičnih izhodišč izhaja, da imamo opravka z večplastno, ambivalentno in kontroverzno tematiko. Če na vlogo meritokratskih kriterijev in vrednot, ki podpirajo te kriterije, pogledamo skozi prizmo empiričnih podatkov, takoj naletimo na težave oz. na vprašanje, kako jih interpretirati. Izhajamo po eni strani iz podatkov in indikatorjev, ki se nanašajo na izobrazbeno strukturo (delež prebivalstva z doseženo terciarno stopnjo, vključujoč tudi doktorande), vlaganje v izobraževanje in v raziskovalno-razvojno dejavnost (RRD) ter formalno izobrazbeno raven nosilcev ključnih funkcij v družbi. Vzemimo za primer Slovenijo. Opazili bomo, da v številnih pogledih ti podatki indicirajo upoštevanje in uresničitev formalnih meritokratskih kriterijev.

Na to kaže tudi zasedba vodilnih funkcij, pri katerih je vsaj na prvi pogled videti, da so na te funkcije izbrani ljudje s (pretežno) visoko izobrazbo. Če upoštevamo vlaganja v izobraževanje in delno tudi v znanost (tu so se sicer državna vlaganja zmanjšala, trenutno se zvišujejo), lahko sklepamo, da gre za precejšnja vlaganja v meritokratsko »infrastrukturo«.⁷

Če izhajamo iz mnenjskih podatkov in vrednot, je slika ambivalentna. Po eni strani (gre za podatke iz *Mednarodne raziskave vrednot/World Values Survey (2010–2014)* in *Evropske raziskave vrednot/European Values Survey (2017)*) slovenska populacija izrazito preferira egalitarizem (uravnilovko, nivelizacijo) v dohodkih in bogastvu ter je v tem smislu bistveno bolj egalitarna od švedske ali nizozemske populacije. Po drugi strani pa se zavzema za tekmovalnost v družbi oz. v njej vidi stimulacijo za trdo delo in vir novih idej. Do neke mere

možnosti oz. priložnosti. Te bi morale biti približno izenačene, tako da bi se tekmovanja v izobraževalni karieri in mobilnosti udeležili vsi zainteresirani – ne glede na dohodek oz. neugoden razredni položaj, če so le voljni učenja in izkazujejo nadarjenost. Meritokracija je zavezana drugemu konceptu in v tem smislu nosi v sebi elemente tako elitizma kot idejo pravičnosti v družbi.

7. Še večji problem kot pomanjkanje sredstev za raziskovanje je vprašanje, kako ta sredstva razdeliti. Je evalvacijski postopek ustrezen? Dobijo sredstva za projekte tisti, ki imajo ideje? Z drugimi besedami: tudi v znanosti ni nujno, da v postopku delitve omejenega števila projektov veljajo meritokratski kriteriji. Znana je pripomba Evropske komisije (v publikaciji *Slovenija – poročilo o državi/Slovenia – Country Report (2019)*), da v Sloveniji javna sredstva za znanost niso v zadostni meri namenjena najuspešnejšim znanstvenikom. To v bistvu pomeni, da se upoštevajo še drugi kriteriji (institucionalni, ideološki oz. pripadnost določenemu omrežju ipd.). Znano je tudi, da precej (mladih) ljudi z visoko izobrazbo in doktoratom odhaja v tujino. Vse to priča, da formalni meritokratski kriteriji ne zadostujejo oz. da samo na podlagi statističnih podatkov o številu diplom ali doktoratov še ne moremo sklepati o obstoju meritokratske družbe.

lahko visoko stopnjo egalitarizma razložimo z ideološkimi preferencami. Kot rečeno, pa o kakšni konsistentnosti ne moremo govoriti. Prej bi lahko govorili o kognitivni disonanci.⁸

Podobno sliko dobimo na podlagi etnografske študije, pravi Trdina (2017). Kot ugotavlja, namreč v mikrosituacijah dediščina radikalnega egalitarizma soobstaja z diskurzom o meritokratskih vrednotah. Po njegovih ugotovitvah prihaja do določene ambivalence in frustracije glede postsocialistične distribucije resursov. V kontekstu postsocialistične transformacije prakse distinkcije namreč temeljijo na konstantnih pogajanjih med tržnim individualizmom in meritokratskimi principi na eni strani ter radikalnim egalitarizmom, redistributivno etiko in protipodjetniško logiko na drugi strani, ta pogajanja pa so okvir, skozi katerega posamezniki artikulirajo svoje ideje o odnosih med materialnim in moralnim v vsakdanjih interakcijah (Trdina 2017; 2015).

Podobno ugotavlja Luthar (2014), in sicer da obstaja protislovje med statističnimi podatki o neenakosti dohodkov ter predstavo o neenakosti in idealni družbeni strukturi v slovenski družbi. Čeprav imamo v Sloveniji eno izmed bolj egalitarnih družb (glede na Ginijev količnik in samooceno anketirancev na hierarhični lestvici, ki se večinsko prištevajo k srednjemu sloju (Luthar 2014), pa posamezniki razlike v družbi vidijo kot prevelike in bi jih bilo po njihovem mnenju treba zmanjšati. Avtorica to razlaga kot odmev političnega in medijskega diskurza o družbenih razlikah, pri čemer vpeljuje pojem protislovnega populizma (Luthar 2014). Po drugi strani lahko rečemo, da je to posledica neraziskanega področja razslojevanja, pri katerem bi morali upoštevati ne samo razlike v prejemkih (Gini količnik), temveč tudi premoženjske razlike oziroma vire, ki so izrazito neenakomerno razporejeni in pripomorejo k družbenim razlikam (Adam 2020).

Glede na prej omenjene podatke je slovenska populacija naklonjena stališču o pomembnosti novih idej in ustvarjalnosti (kar je tipično meritokratska vrednota). Izredno zanimiv in intriganten je podatek, ki se nanaša na obliko vladavine (političnega režima). Slovenci (tako kot drugi) deklarativno podpirajo demokracijo, toda ko so soočeni z alternativo, ki predvideva ekspertno vlado (namesto izvoljene vlade), se večina odloči zanjo (več v Adam in Tomšič 2019). Pomeni to podporo meritokraciji zunaj demokratičnega okvira? Treba je omeniti, da večina evropske populacije podpira idejo ekspertne (tehnične) vlade, kar lahko razlagamo bolj z nezadovoljstvom s kakovostjo demokracije in naveličanostjo

8. Podatki *European Social Survey* iz leta 2018 kažejo, da se v Sloveniji približno 72 % ljudi strinja, da je družba pravična, kadar je bogastvo enakomerno razporejeno. Hkrati pa se tudi 87 % Slovencev strinja, da je družba pravična takrat, kadar delavni ljudje zaslužijo več kot drugi. V obeh kazalnikih smo močno nad povprečjem EU.

nad politiko kot pa s tem, da bi državljani res imeli razdelano predstavo o taki vladavini. Po drugi strani se morda isti državljani (volivci) odločajo za populistične voditelje, kar je v nasprotju z zavzemanjem za ekspertno vlado.

6 Diskusija

Članek prinaša pregled in kritično preverjanje novejših literatur s področja meritokracije ter njenega vpliva na neenakost in politično kulturo oz. pojmovanje demokracije, pri čemer imajo avtorji precej ambivalentno mnenje. Nekateri menijo, da meritokracija ne zmanjšuje družbene neenakosti, ki temelji na razredni poziciji posameznika, oziroma prej skrbi za reprodukcijo te neenakosti. Čeprav nekateri avtorji nasprotujejo konceptu, v literaturi ni moč zaznati ustrežnejših alternativ. Eden od avtorjev takole razglablja: meritokracija je mit, toda v pozitivnem smislu (Mueller 2017).

Tako avtorji pogosto ostanejo na pol poti, pri čemer pa se odpirajo številna nova vprašanja. Eno izmed večjih je prav gotovo problem definicije meritokratskih kriterijev in »zaslug« (merit) ter merjenja teh »zaslug«. V praksi se kot orodje največkrat uporabljajo diplome in različni testi, ki pa so velikokrat enostranski in prikazujejo le vidik, povezan s formalnimi certifikati, pri tem pa se zanemarjajo številni drugi vidiki. Jasno je, da je družba znanja močno kompatibilna s konceptom meritokracije, a obstaja vprašanje, ali se pri tem upoštevajo le vidni aspekti (povezani s certifikati in diplomami) ali pa je nujno upoštevati tudi nekatere manj vidne dejavnike, kot so sposobnost refleksije, sintetičnega mišljenja, ustvarjalnost ter obstoj profesionalne avtonomije in integritete.

Ne gre namreč le za vprašanje posameznikove pozicije na družbeni lestvici, marveč za širši družbeni kontekst – katerim znanjem se daje prednost v družbi? Čedalje več znanja (predvsem na področju tehnološkega napredka) se ustvarja zunaj izobraževalnega sistema, ki naj bi igral osrednjo vlogo pri podeljevanju certifikatov kompetentnosti in zaslužnosti. Produkcija in vedno večja vloga znanja pa ne pomenita nujno tudi družbeno odgovorne uporabe znanja. Pri tem so pomembni odnosi med različnimi družbenimi sferami – kako razumejo meritokracijo (katere kompetence in znanja preferirajo) ter ali gre večinoma za znanja, ki koristijo širši družbi ali pa le ozkim interesom.

Meritokracija spodbuja vlaganje v posameznikove kompetence, produktivnost ter povečuje pomen znanja in znanosti v družbi. Je pa res, da proizvaja tudi nezaželene, stranske oz. neintendirane učinke, kot so postfaktična družba, populizem ali mediokracija. Hkrati se pri delu avtorjev (Bovens in Wille 2017; Babones 2018) pojavlja skrb, da meritokracija vodi v elitizem, ki ima lahko negativne posledice v družbi. Vendar se temu »elitizmu« ne moremo izogniti; edino,

kar lahko naredimo, je, da poskrbimo, to ni neki »aroganten« in samooklican elitizem ter da je vključen družbeni diskurz na podlagi pluralizma ter osebne in profesionalne odgovornosti.

Obstaja pa vtis, da se avtorji zavedajo, da meritokracija kot normativno-regulativni princip družbene organizacije nima prave alternative oz. da so druge alternative še slabše. Tudi utopična (socialistična) družba enakosti bi morala v nekaterih pogledih upoštevati »zasluge« posameznika in priznati, da je tekmovalnost inherentna antropološka konstanta. Zavedajo se, da so nekatere neenakosti družbi imanentne, da lahko napetosti in nasprotja med pravičnostjo in neenakostjo ter svobodo in učinkovitostjo ugodno vplivajo na kakovost življenja, da posameznik nikoli prej ni imel takšnih možnosti, kot jih je dobil s konceptom meritokracije (Tašner in dr. 2016). Je pa jasno, da se tekmovalnost lahko izrodi v destrukcijo, če izključuje sodelovanje in solidarnost (Gambetta 2000).

SUMMARY

In recent years, the concept of meritocracy has been gaining importance in social sciences and in media discussions and authors come to different conclusions regarding the importance of meritocracy for social (in)equality, mobility, education or (re)production of knowledge, and the relationship between experts, politics and public opinion. This paper emphasizes on a concise presentation and evaluation of recent literature as a basis for further discussion on the following research starting points:

- While meritocracy literally means the "ruling" of a specific group with certain characteristics, it is important to also consider it as a regulatory principle guiding the management of human resources and the selection of people for strategically important (elite) functions.
- In modern societies – even technologically and innovatively most developed ones – meritocracy, a principle that determines that knowledge, education and acquired competencies are the main criteria of social promotion or vertical social mobility, is never the sole regulatory principle. Individual national societies or (macro) regions differ in the way they apply and interpret meritocratic principles. In addition, they combine (and replace) them with other mechanisms or models of social organization, such as clientelism, radical (populist) egalitarianism, financial-economic oligarchy (plutarchy), or mediocracy.
- The analysed literature shows three things: a) some authors, especially those dealing with the USA and Great Britain (Anglo-Saxon area), do not distinguish between meritocracy and plutarchy (or clientelism), or they hold an

(erroneous or at least one-sided) assumption that meritocratic regulation is the only mechanism for social (i)mobility and selection for elite positions; b) these authors oppose meritocracy with a radically egalitarian model of society; c) some authors treat the role of meritocratic regulation more differential – characterizing it as a positive normative construct (“myth”) with desired and undesired consequences for social mobility and social rewards.

Thus, authors are often left halfway through, leaving many new questions open. It is clear that the knowledge society is strongly compatible with the concept of meritocracy. But the question remains, whether only visible aspects (related to certificates and diplomas) are taken into account or some less visible factors are included as well - such as the ability of self-reflection, synthetic thinking, creativity and the existence of professional autonomy and integrity.

It is not only a question of an individual’s position on the social ladder, but also of a broader social context - which skills are preferred in society? More and more knowledge (especially in the field of technological development) is being created outside the education system, which is supposed to play a central role in awarding the certificates of competence and merit. The production and growing importance of knowledge itself does not necessarily also mean a socially responsible use of this knowledge.

Meritocracy encourages investment in individual’s competencies and productivity, it also increases the importance of knowledge and science in society. At the same time, some authors (Bovens and Wille 2017; Babones 2018) raise concerns that meritocracy leads to elitism, which can have negative consequences for a society. However, this “elitism” cannot be avoided, the only thing we can do is prevent it to be an “arrogant” and self-proclaimed elitism, and make sure social discourse based on pluralism and personal and professional responsibility is involved.

There is an impression that authors are aware that meritocracy, as a normative-regulatory principle of social organization, has no real alternative or that other alternatives are likely to be worse. Even a utopian (socialist) society of equality should, in some respects, take into account the “merit” of the individual and recognize that competition is an inherent anthropological constant. Authors are aware that some inequalities in a society are inherent, and that the tensions and contradictions between justice and inequality; and freedom and efficiency can have a positive effect on the quality of life. They realize that an individual has never before had such opportunities as he was given with the concept of meritocracy. It is clear, however, that competition can degenerate into destruction if it excludes cooperation and solidarity.

Literatura

- Adam, Frane (1991): Družbena evolucija in procesi modernizacije v luči Parsonsove teorije. *Družboslovne razprave*, 8: 7–16.
- Adam, Frane (2014): *Measuring national innovation performance: The Innovation Union Scoreboard revisited*. Berlin, Heidelberg: Springer.
- Adam, Frane, in Tomšič, Barbara (2018): Science at High Schools – Collaboration between Researchers and Students. *Research in Social Change*, 10 (2): 105–124.
- Adam, Frane, in Tomšič, Matevž (2019): The Future of Populism in European and Global Context. *Comparative Sociology*, 18 (5–6): 687–705.
- Adam, Frane (2020): *Med meritokracijo in populizmom – o kakofoniji podatkov v postfaktični družbi*. Ljubljana: Inštitut za razvojne in strateške analize.
- Au, Wayne (2013): Hiding behind High-Stakes Testing: Meritocracy, Objectivity and Inequality in U.S. Education. *International Education Journal: Comparative Perspectives*, 12 (2): 7–20.
- Au, Wayne (2016): Meritocracy 2.0: High-stakes, standardized testing as a racial project of neoliberal multiculturalism. *Educational Policy*, 30 (1): 39–62.
- Babones, Salvatore (2018). *The New Authoritarianism. Trump, Populism and the Tyranny of Experts*. Cambridge: Polity Press.
- Baum, Sandy (2014): Higher Education Earnings Premium: Value, Variation, and Trends. The Urban Institute. Dostopno prek: <https://www.urban.org/sites/default/files/publication/22316/413033-Higher-Education-Earnings-Premium-Value-Variation-and-Trends.PDF> (22. 10. 2020).
- Bell, Daniel (1972): On meritocracy and equality. *The Public Interest*, 29: 30–68.
- Bell, Daniel (1973): *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.
- Bell, Daniel, A. (2016): *The China Model: Political Meritocracy and the Limits of Democracy*. Princeton: Princeton University Press.
- Breen, Richard, in Goldthorpe, John, H. (2002): Merit, mobility and method: another reply to Saunders. *The British journal of sociology*, 53 (4): 575–582.
- Bovens, Mark, in Wille, Anchrit (2017): *Diploma Democracy – The Rise of Political Meritocracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Bukodi, Erzsebet, in dr. (2019): Social origins, cognitive ability, educational attainment and social class position in Britain: A birth cohort and life-course perspective. Summary Report. Oxford, University of Oxford. Dostopno prek: https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:5d098810-792f-4c35-9a0e-8ad3df633743/download_file?safe_filename=SUMMARY_REPORT_Nuffield_grant_EB%2BFinal.pdf&file_format=application%2Fpdf&type_of_work=Report (24. 9. 2020).
- Cardoso, Ana Rute (2004): *Jobs for Young University Graduates: Is It Worth Having a Degree?* Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit/ Institute for the Study of Labour, Discussion paper. Dostopno prek: <http://anon-ftp.iza.org/dp1311.pdf> (23. 9. 2020).

- Coleman, James (1988): Social Capital in the creation of human capital, *American Journal of sociology*, 94: 95–120.
- Collins, Harry (2014). *Are We All Scientific Experts Now?*. Cambridge: Malden, Polity Press.
- Collins, Randall (2011): Credential Inflation and the Future of Universities. *The future of the city of intellect: The changing American University*, 24: 23–46.
- Collins, Randall (2019): *The Credential Society, An historical Sociology of education and stratification*, new preface. New York: Columbia University Press.
- Fenesi, Barbara, in Sana, Faria (2015): What Is Your Degree Worth? The Relationship Between Post-Secondary Programs and Employment Outcomes, 45: 4–17.
- Flinders, Matthew, in Dimova, Gergana (2020): Bringing in the experts: blame deflection and the COVID-19 crisis. *Dostopno prek: <https://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/bringing-in-the-experts-blame-deflection-and-the-covid-19-crisis/>* (16. 9. 2020).
- Florida, Richard (2002): *The Rise of the Creative Class*. New York: Basic Books.
- Gaber, Slavko, in Marjanovič Umek, Ljubica (2013): *Študije (primerjalne) neenakosti*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Gambetta, Diego (2000): Mafia: The price of Distrust. V D. Gambetta (ur.): *Trust – making and breaking cooperative relations*: 158–176. New York: Blackwell.
- Golob, Tea, Makarovič, Matej, in Rek, Mateja (2021): Meta-reflexivity for resilience against disinformation. *Comunicar* 66 (29). DOI: <https://doi.org/10.3916/C66-2021-09> (15. 12. 2020).
- Guinier, Lani (2015): *The Tyranny of the Meritocracy: Democratizing Higher Education in America*. Boston: Beacon Press.
- Horton, Richard (2020): *The Covid-19 Catastrophe*. London: Polity Press.
- Kodelja, Zdenko (2006): Nekaj misli o pravičnosti, neoliberalizmu in izobraževanju. *Šolsko polje*, 27 (5–6): 13–28.
- Kodelja, Zdenko (2015): Pravičnost v izobraževanju. *Radio Študent* (Staša Jovanović), 10.05.2015. Dostopno prek: <https://radiostudent.si/dru%C5%BEba/kaj-pa-univerza/pravi%C4%8Dnost-v-izobra%C5%BEvanju> (24. 9. 2020).
- Lavazza, Andrea, in Farina, Mirko (2020): The Role of Experts in the Covid-19 Pandemic and the Limits of Their Epistemic Authority in Democracy. *Frontiers in Public Health – Hypothesis and Theory*, 8 (356). Dostopno prek: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpubh.2020.00356/full> (15. 12. 2020).
- Lipsey, David (2014): The Meretriciousness of Meritocracy. *The Political Quarterly*, 85 (2): 37–42.
- Littler, Jo (2017): *Against Meritocracy – Culture, power and myths of mobility*. London: Routledge.
- Lind, Michael (2020): *The New Class War. Saving Democracy From The Managerial Elite*. London: Portfolio Penguin.
- Luthar, Breda (2014): *Kultura in razred*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Markovits, Daniel (2019): *The Meritocracy Trap: How America's Foundational Myth Feeds Inequality, Dismantles the Middle Class, and Devours the Elite*. London: Penguin Press.

- McNamee, Stephen J. (2018): *The Meritocracy Myth*. Fourth Edition. London: Rowman & Littlefield.
- Meroe, Aundra, Saa (2014): Democracy, Meritocracy and the Uses of Education. *The Journal of Negro Education*, 83 (4): 485–498.
- Mijs, Johnathan, J. B. (2019): The Paradox of Inequality: Income Inequality and Belief in Meritocracy go Hand in Hand. *Oxford, Socio-Economic Review*, 1–39. Dostopno prek: DOI: 10.1093/ser/mwy05 (22. 9. 2020).
- Mijs, Johnathan J. B., in Savage, Mike (2020): Meritocracy, Elitism and Inequality. *The Political Quarterly*, 91 (2): 397–404.
- Nichols, Tom (2019): *The Death of Expertise – The Campaign against Established Knowledge and Why It Matters*. Paperback. Oxford: Oxford University Press.
- OECD (2018): *A Broken Social Elevator? How to Promote Social Mobility?* Paris: OECD Publishing. Dostopno prek: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264301085-en.pdf?expires=1600977795&id=id&accname=guest&checksum=7B9450DC1919596637FA4028F5EE431D> (24. 9. 2020)
- Outhwaite, William (2017): *Contemporary Europe*. London and New York: Routledge.
- Piketty, Thomas (2014): *Capital in the Twenty-First Century*, Cambridge: The Belknap Press of Harvard University.
- Podmenik, Darka (2013): *Kako do zaposlitve? Diplomanti v času družbene krize*. Ljubljana: Inštitut za razvojne in strateške analize.
- Saunders, Peter (2002): Reflections on the meritocracy debate in Britain: a response to Richard Breen and John Goldthorpe. *The British journal of sociology*, 53 (4): 559–574.
- Schutz, Alfred. (1987): Dobro obveščeni državljan. *Nova revija* (65–66).
- Stevens, Alex (2020): Governments cannot just 'follow the science' on Covid-19. *Nature Human Behaviour*, 4: 560. Dostopno prek: <https://www.nature.com/articles/s41562-020-0894-x> (22. 10. 2020).
- Śliwa, Martyna, in Johansson, Marjana (2014): The discourse of meritocracy contested/reproduced: Foreign women academics in UK business schools. *Organization*, 2 (6): 821–843.
- Talib, Nadira, in Fitzgerald, Richard (2015): Inequality as Meritocracy: The use of the metaphor of diversity and the value of inequality within Singapore's meritocratic education system. *Critical Discourse Studies*, 12 (4): 445–462.
- Tan, Kenneth, Paul (2008): Meritocracy and Elitism in a Global City: Ideological Shifts in Singapore. *International Political Science Review*, 29 (1): 7–27.
- Tašner, Veronika, Kos, Živa, in Gaber, Slavko (2016): Vzpostavljane edukacijske meritokracije kot vodilne racionalnosti sodobnega izobraževanja v neoliberalno orientiranih družbah. *Šolsko polje*, 27 (5–6): 51–73.
- Trdina, Andreja (2017): *Narratives on Success and Society: Negotiating Egalitarianism and Meritocracy in Everyday Talk*. V F. Adam (ur.), Slovenia: Social, Economic and Environmental Issues: 201–217. New York: Nova Science Publishers.
- Tooze, Adam (2020): The Sociologist Who Could Save us from Coronavirus. *Foreign Policy*. Dostopno prek: <https://foreignpolicy.com/2020/08/01/the-sociologist-who-could-save-us-from-coronavirus/#> (20. 10. 2020).

Vodopivec, Marko, in dr. (2020): Posledice bolonjske reforme: slabše plačani diplomanti? Delo, Sobotna priloga, 10. 10. 2020. Dostopno prek: <https://www.delo.si/sobotna-priloga/posledice-bolonjske-reforme-slabse-placani-diplomanti/> (12. 10. 2020).

Young, Michael (1958): *The Rise of the Meritocracy, 1870–2033*. London: Thames and Hudson.

World Economic Forum (2020): *The Global Social Mobility Report 2020, Equality, Opportunity and a New Economic Imperative*. Dostopno prek: http://www3.weforum.org/docs/Global_Social_Mobility_Report.pdf (24. 9. 2020).

Priloga

Tabela 1: Preglednica na osnovi analizirane literature

Vrednotenje /vpliv	Pozitivno	Nevtralno	Negativno ¹	Ambivalentno	Alternativno ²
Vidik					
Profesionalni habitus in tip znanja	Baum (2014) Cardoso (2004) Nichols (2019) ³		Au (2013, 2016) ⁴ Guinier (2015)	Gaber in Marjanovič Umek (2013) ⁵	Guinier (2015)
Družbena mobilnost	Jereb, Ferjan (2008) Saunders (2002)	Goldthorpe (2003, 2019) (v Bukodi in dr. 2019) ⁶	Lipsey (2014) Littler (2017) Markovits (2019) McNamee (2018) Mijs (2019); Mijs in Savage (2020) Sandel (2020)	Jereb, Ferjan (2008) Tašner in dr. (2016)	Littler (2017) Markovits (2019) McNamee (2018)
Vrednote pravične družbe	Meroe (2014) ⁷ Piketty (2015) Pinker (2019)	Martin in dr. (2014) So (2015) ⁸	Lipsey (2014) McNamee (2018) Mijs in Savage (2020) Sandel (2020)	Kodelja (2015) ⁹ Gaber in Marjanovič Umek (2013)	
Vpliv na družbene in politične procese	Nichols (2019) Mueller (2017)	Meroe (2014)	Babones (2018) Bovens in Wille (2017) Littler (2017) Lind (2020)	Guinier (2015)	Bovens in Wille (2017)

1. V tej kategoriji se pojavljajo večinoma avtorji, ki se izrecno sklicujejo na ameriški (Au 2013, 2016; Guinier 2015; Markovits 2019; McNamee 2018; Sandel 2020; Babones 2018) oziroma britanski kontekst (Lipsey 2014; Littler 2017). Na kontekst Evrope se osredotočajo le nekateri avtorji (Bovens in Wille 2017; Mijs 2019; Mijs in Savage 2020 ter deloma Babones 2018 in Lind 2020).
2. Alternative večinoma podajajo avtorji, ki se zavzemajo za večjo enakost ne le v smislu izhodiščnih možnosti, pač pa v smislu splošnega izenačevanja posameznikov oz. uravnilovke (equality of

- outcome). Tudi te so večinoma usmerjene na ameriški kontekst. Take alternative predvidevajo davčne reforme (McNamee 2018; Littler 2017), kvote, delavsko solastništvo podjetij, spodbujanje kooperativ in skupnostnih centrov (Littler 2017), več državljske vzgoje in decentralizacije političnega procesa (Bovens in Wille 2017) ter reforme visokega šolstva in načinov merjenja kompetenc in zaslužnosti (Guinier 2015).
3. Avtor sicer ne obravnava koncepta meritokracije, pač pa položaj znanstvenikov in ekspertov v družbi. V tem kontekstu poudarja pomen znanosti in znanstvenikov v družbi in zagovarja, da mnenja ekspertov o strokovnih stvareh niso enakovredna mnenju laikov; zavzema se za večjo vlogo znanosti v družbi (Nichols 2019).
 4. Avtor se nanaša le na situacijo v ZDA ter na določanje kompetenc in zaslužnosti s standardiziranimi testi; trdi, da je meritokratska ideologija v ZDA pomagala maskirati sistematični rasizem; za slab položaj manjšin krivi njih same (Au 2013, 2016).
 5. Meritokracija spodbuja vključevanje v izobraževanje, a hkrati skozi kulturno pristranskost šol maskirajo reprodukcijo neenakosti. Avtorja vseeno priznavata, da so nekatere neenakosti družbi lastne in so lahko gonilo dobroti (Gaber in Marjanovič Umek 2013).
 6. V raziskavi iz leta 2003 ugotavlja, da v praksi še vedno obstaja velika povezanost med izvornim družbenim razredom in stopnjo izobrazbe, a v kasnejši raziskavi iz leta 2019 ugotavlja, da se je vpliv ekonomskih virov družine na stopnjo izobrazbe otrok zmanjšal (Bukodi in dr. 2019).
 7. Avtorica meni, da meritokracija v svojem idealu stremi k bolj pravični družbi, vendar opozarja, da vsa njena načela niso demokratična in da je treba o konceptu razmišljati kritično (Meroe 2014).
 8. Omenjeni avtorji (Martin in dr. 2014; So 2015) opozarjajo, da je pravičnost (oz. etična sprejemljivost meritokracije) odvisna od zagotavljanja enakih možnosti vsem, ne glede na razred, spol, etnično in versko pripadnost ter ekonomski razred. Dela se večinoma nanašajo na specifične kontekste Avstralije (Martin in dr. 2014) oz. Tajvana (So 2015).
 9. Meritokracija ima sicer velike pomanjkljivosti predvsem zaradi vzpostavljanja tekmovanja in povezave z neoliberalizmom, ki šole podreja gospodarstvu in v ospredje postavlja človeški kapital, a avtor meni, da je ta sistem v trenutnih razmerah še najbolj pravičen (Kodelja 2015).

Podatki o avtorjih

prof. dr. **Frane Adam**

Vodja raziskovalnega centra

Inštitut za razvojne in strateške analize

Dunajska 113, 1000 Ljubljana

E-mail: frane.adam@guest.arnes.si

Maruša Gorišek

Mlada raziskovalka

Inštitut za razvojne in strateške analize

Dunajska 113, 1000 Ljubljana

E-mail: marusa.gorisek@outlook.com